

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Malfunctioned Institutions of Family and School: A Study about the Male Imprisoned Prisoners

Shahmir Sahebinejad

Ph.D. Candidate, Department of Sociology,
Faculty of Humanities, Garmsar Branch,
Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

Soheila Alirezanejad *

Associate Professor of Sociology, Faculty of
Humanities, Garmsar Branch, Islamic Azad
University, Garmsar, Iran.

Habib Karimian

Assistant Professor of Sociology, Faculty of
Humanities, Garmsar Branch, Islamic Azad
University, Garmsar, Iran.

1. Introduction

The fundamental principle of modern prisons is to "correct" people and prepare them to play a valuable and worthy role in society after release. Many experts believe that prison does not prevent crime but turns people into professional criminals, in other words, prison exacerbates what Lemert calls "secondary deviance." Giddens says this means recidivism by those who have been in jail before. The critical point is that without knowing the conditions of the prisoners who enter the prison and are in the process of repeating the crime, it is not possible to understand the conditions of the prisonization of male prisoners. The main question of this article is how the male prisoners experience the family and school institutions and does this experience lead them to prison.

2. Literature Review

The results of a longitudinal generational study in Montreal by Kim Williams et al. (2016) display the profound effects of the family and its violence on the criminal future of the children. Alice Miles (1389), in research with a combined method, shows the vital role of the prisoner's family in resocializing prisoners and leaving the crime process and returning to prison. The research results of Omran Parandakh and Akbar Varwai (2013) showed a significant relationship between the feeling of deprivation, satisfaction with life, religiosity, social participation, and economic base with recidivism. Ismail Bostani (2012), in his research using documentary and survey methods, showed that the variables of the financial status of the prisoner before the prison, the connection of the person with others, the feeling of control and

* Corresponding Author: soal802001@gmail.com

How to Cite: Sahebi, S; Alirezanejad, S; Karimian, H .(2023). Malfunctioned Institutions of Family and School; A study about the Male Imprisoned Prisoners, *Journal of Social Work Research*,10(35) , 1-40.

supervision, and the age of entering the penitentiary are related to the variable of recidivism. In Farrell's (2009) study, drug use and age of first arrest have a significant relationship with recidivism.

3. Methodology

This research aims to find out how the people who repeatedly return to prison socialize and experience life in this regard by using Grounded Theory qualitative 20 male prisoners aged 50 to 53 years with diverse crime, age, education, and region with the experience of returning to prison. The total number of returned prisoners was 1000. These prisoners were admitted.

In the stage of coding and identification of categories, three main categories of dysfunctional family institutions, dysfunctional schools, dysfunctional education in prison, and dysfunctional family, as the core category of selection and two paradigms of misguided teenagers and helpless ambitions appeared.

4. Results

The average age of the target population is 35 to 39 years, and their education ranges from illiterate to master's degree, but more than 40% of them had middle school education. The highest record of returning to prison was 26 times, and the lowest was two times. More than 50% of the prisoners of this prison were kept in section four, related to drug crimes, and section six, about theft and murder crimes. The highest percentage of imprisoned criminals is related to drug trafficking (46.6%) and theft (35.7%); financial convicts are the third group of imprisoned criminals with 5.4%.

5. Main categories

Dysfunctional family: The family is the primary agent of the child's socialization. People who experience prison for the first time with light and sometimes far-fetched crimes, due to the harmful functioning of the family and labeling enter the vicious cycle of all kinds of delinquents, which is not easy to escape.

Institutional ineffectiveness of the school: Most of the participants in the research were truants. Because the institution of family and school could not apply the process of acceptance of social values correctly, these people endure it due to the coercion of others or running away from home. The school also has structural deficiencies.

Inefficient education in prison: upon entering the prison, prisoners face two formal and informal social systems: the official organization of the prison, which includes educational, disciplinary, and rehabilitation programs, and the informal organization, which provides for all the agenda of the prisoners' society. Education is the most important program of the prison organization. It is considered to resocialize

prisoners, but based on interviews, this training and even professional training in prison cannot prepare them for life outside of prison.

Paradigms: The experience of men in the family can be summed up in two paradigms: the confused adolescent and the ambitious without means. Intense sexual needs, adolescent confusion, and traumatic family functioning have led to the emergence of the paradigm of confused adolescents, and the school could not complete its socialization process. The second paradigm represents an imbalance between possibilities and demands, and a person cannot achieve normative goals through normative methods. Ambition is caused by defective socialization of people in the family.

6. Conclusion

The findings of this research indicate the continuity of institutional inefficiency from home to prison. Family and school, the leading institutions of socialization, were not efficient enough to prepare these people to play normative roles. The prison can also not change the conditions in the continuation of institutional inefficiency. The official organization of the prison only repeats the ineffective socialization process. The informal organization of the prison finally provides the society to which a person feels he belongs.

Keywords: Imprisoned, Repeating Offense, Institutional Malfunctioned, Grounded Theory

ناکارآمدی نهادهای خانوادگی و مدرسه:

مطالعه‌ای درباره زندانیان مرد زندانپذیر شده^۱

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی واحد گرمسار دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

شهمیر صاحبی نژاد

دانشیار جامعه‌شناسی واحد گرمسار دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

سهیلا علیرضانژاد *

استادیار جامعه‌شناسی واحد گرمسار دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

حبیب‌الله کریمیان

چکیده

این مقاله در پی پاسخگویی به این پرسش است که «زندانیان مرد زندانپذیر شده چگونه نهادهای خانواده و مدرسه را تجربه کرده‌اند؟ آیا این تجربه آنان را به انحراف سوق داده است؟» این پژوهش با استفاده از رهیافت کیفی نظریه بنیانی انجام شده است و گردآوری اطلاعات از طریق مشاهده و مصاحبه‌های نیمه ساخت یافته با ۰۲ نفر از زندانیان مرد ۳۳ تا ۰۵ سال که تجربه ارتکاب جرم و بازگشت مجدد به زندان را داشتند، انجام شد. نظریات فوکو، ساترلند، گاتفردسون و هیرشی برای حساسیت نظری مدنظر قرار گرفت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مقوله هسته در این باره خانواده ناکارآمد است. زندانیان مرد که بارها به زندان بازگشته‌اند در دو الگوی پارادایمی متفاوت «نوجوانان سرگشته» و «جاه‌طلب‌های بی ابزار» قرار می‌گیرند. هر دو پارادایم حکایت از ناکارآمدی نهاد خانواده دارد. حاصل هر دو پارادایم زندان‌پذیری است. در پارادایم اول، خانواده و مدرسه به عنوان نهادهای اصلی اجتماعی کننده فرد، آمادگی لازم را برای مواجهه با هیجانات شدید دوران نوجوانی ندارند. این مردان جوان برای مواجهه با شرایط جسمی و روانی خود آماده نشده‌اند. در پارادایم دوم، فرد هیجانات دوران نوجوانی را آسان‌تر طی می‌کند اما در عین حال آماده مواجهه با چالش‌های جدیدتر در خانواده، شغل و تحصیلات نیست. نکته مهم آن است که همه افراد زندان‌پذیر شده لزوماً از درون خرده‌فرهنگ بزهکار ظاهر نشده‌اند، بلکه ناکارآمدی نهادهای خانواده و مدرسه منجر به نقص در فرآیند جامعه‌پذیری افراد حتی در خانواده‌های بهنجار می‌شود. در این میان سازمان رسمی زندان تنها فرآیند جامعه‌پذیری ناکارآمد را تکرار و سازمان غیررسمی زندان، نهایتاً اجتماعی را که فرد به آن احساس تعلق دارد در اختیار او قرار می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: زندان‌پذیری، تکرار جرم، ناکارآمدی نهادی، رهیافت بنیانی

۱- برای حفظ گمنامی مشارکت کنندگان از ذکر نام زندانی که پژوهش در آن انجام شده، اجتناب شده است.

* نویسنده مسئول: soal802001@gmail.com

بیان مسئله

زندانی کردن مجرمان به عنوان ابزار مجازات، شیوه‌ای نسبتاً جدید است. اصل بنیادی زندان‌های مدرن «اصلاح» افراد و آماده کردن آن‌ها برای ایفای نقشی مفید و شایسته در جامعه پس از آزادی از زندان است (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۴۴). بازگشت به جرم نیز به تکرار رفتارهایی اشاره دارد که جامعه آن‌ها را مجازات می‌کند. در جرم‌شناسی، «بازگشت به جرم» به‌طور خاص، به میزان افراد آزاد شده از زندان اشاره دارد که طی دوره مشخص زمانی پس از آزادی، دوباره دستگیر، محکوم یا به زندان بازگردانده شده‌اند (با یا بدون محکومیتی جدید). این اشخاص، به عنوان مجرمان «تکراری» یا «مزم» نیز شناخته شده‌اند (نایی و دیگران، ۱۳۹۹).

مطالعات نشان می‌دهد که مردان ۵ تا ۵۰ برابر بیشتر از زنان به رفتار مجرمانه تمایل دارند (بخارایی، ۱۳۹۳: ۳۰۸). آمارهای مربوط به زندانیان ایران در ۶ ماه اول سال ۱۳۹۶ بیانگر آن است که بیش از ۹۶٪ از محکومانی که به مجازات حبس محکوم شده‌اند، مرد هستند (احمدی، ۱۳۹۷: ۲۱۴). لازم به ذکر است میزان بازگشت مجدد زندانیان مرد در زندان مرکزی یزد نسبت به زندانیان زن در صد قابل توجهی را به خود اختصاص داده است، این موضوع سبب شد که ابعاد جنسیتی مسئله روشن شده و زندانیان مرد در این پژوهش مدنظر قرار گیرند.

یکی از مشکلات مهم و عمده مراکز تأمینی - تربیتی تحمیل هزینه بازگشت زندانیان آزاد شده به جرم است که افزایش هزینه و اتلاف سرمایه انسانی - اقتصادی را در پی دارد. تحقیقات نشان می‌دهد که حدود دوسوم زندانیان طی سه سال اول آزادی از زندان دوباره مرتکب جرم می‌شوند (آقابخشی، طالبی و گلجویی، ۱۳۹۷: ۱۶۲). آمارهای بازگشت مجدد به زندان در کشور طی سال‌های ۰۸۳۱ تا ۵۸۳۱، بیانگر بازگشت ۹۳٪ از زندانیان به زندان‌های کشور است. در سطحی دیگر زندان‌های دو استان کرمانشاه و کردستان به ترتیب شاهد ۶۳٪ و ۸۳٪ بازگشت مجدد به زندان بودند (شمس، ۱۳۸۸: ۳۴۲) مطالعه آماری پیشینه کیفری زندانیان زندان خوزستان نیز نشان از بالا بودن تکرار جرم و بازگشت

به زندان دارد (پولادی و همکاران، ۱۳۸۷). بنابراین شناخت شرایط افراد با سابقه بازگشت به زندان می‌تواند به پیشگیری یا مداخله با هدف فراهم کردن برنامه‌های بهتر و مناسب‌تر توانبخشی و اصلاحی کمک کند.

به نظر فوکو مجازات زندان بر نوعی «قدرت انضباطی» پایهریزی شده و هدف آن تبدیل مجرمان به عنوان کنشگرانی بالقوه متمرّد و سرسخت به افرادی مطیع و سرب‌راه است (احمدی، ۱۳۷۹: ۲۶۲). گیدنز معتقد است زندگی در شرایط سخت زندان به جای اینکه رفتار زندانیان را با هنجارهای جامعه هم‌نوا و سازگار کند معمولاً شکافی میان زندانیان و جامعه بیرونی ایجاد می‌کند، زیرا زندانیان ناگزیرند با محیطی کاملاً متفاوت با بیرون سازگار شوند و در عین حال عادات و ایستارهایی در زندان می‌آموزند که کاملاً با چیزی که تصور می‌رود باید یاد بگیرند، در تضاد است (گیدنز، ۱۳۹۸: ۳۴۶-۳۴۵).

بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که زندان از ارتکاب جرم جلوگیری نمی‌کند بلکه افراد را به مجرمان حرفه‌ای مبدل می‌کند (عثمانی، ۱۳۸۱: ۱۰ به نقل از مهدوی پور و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۸۶)، به عبارت دیگر زندان موجب تشدید آنچه لمرت^۱ «انحراف ثانویه» می‌نامد، می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۰۶). گیدنز می‌گوید این امر به معنای تکرار ارتکاب جرم از سوی کسانی است که قبلاً زندانی بوده‌اند (همان، ۳۵۱).

یکی از زمینه‌های بزهکاری افراد، کاستی‌های موجود در روند جامعه‌پذیری فرد در خانواده است. رهیافت هرشی در کتاب علل بزهکاری حاکی از این است که بزهکاران غالباً افرادی هستند که پایین بودن سطح کنترل نفس آن‌ها نتیجه اجتماعی شدن ناقص در خانه یا مدرسه است (Gottfredson & Hirschi, 1990). به نقل از گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۱۱. در زندان تلاش می‌شود تا از طریق آموزش‌ها و مهارت‌های مختلف به زندانیان برای بازاجتماعی شدن آنان اقدام شود، اما در عمل احتمال بازگشت به زندان زیاد است. بازگشت به جامعه، کسب پذیرش اجتماعی و خروج از حلقه باطل طرد اجتماعی مستلزم توجه به تمام نهادها، زمینه‌ها و ساختارهایی است که زمینه را برای تکرار جرم و بازگشت

به زندان فراهم می‌کند. این پژوهش در پی شناسایی عامل یا عوامل مؤثر بر تکرار جرم و بازگشت مجدد زندانیان به زندان بر اساس تجربه زیسته زندانیان مرد است. نکته مهم آن است که بدون دانستن شرایط زندانیانی که به زندان وارد شده و در فرآیند تکرار جرم قرار می‌گیرند نمی‌توان بهدرستی شرایط زندانیان زندانپذیر شده را درک کرد. از این رو در این مقاله تلاش می‌شود به این پرسش پاسخ گوئیم که زندانیان مرد زندانپذیر شده چگونه نهادهای خانواده و مدرسه را تجربه کرده‌اند؟ آیا این تجربه آنان را به سوی انحراف سوق داده است؟

پیشینه پژوهش

مجید کفاشی و عنایت اسلامی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر تکرار جرم و بازگشت مجدد به زندان در استان خراسان شمالی» به مطالعه زندان‌پذیری پرداختند. این مطالعه که به شیوه پیمایشی در بین ۲۰۰ نفر از زندانیان سابقه‌دار زندان خراسان شمالی انجام شده، نشان می‌دهد که بین عوامل اجرای اصولی و استاندارد تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان در زندان، مراقبت بعد از خروج، حمایت اطرافیان و خانواده و تکرار جرم رابطه وجود دارد.

اسماعیل بوستانی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تکرار جرم مردان و بازگشت مجدد به زندان با تأکید بر اثر زندان» نشان داد که متغیرهای وضعیت اقتصادی زندانی قبل از زندان، پیوند فرد با دیگران، احساس کنترل و نظارت و اولین سن ورود به زندان با متغیر تکرار جرم رابطه دارد. بنا بر یافته‌های این پژوهش تفاوت معناداری در تکرار جرم بین سطوح مختلف تحصیلی وجود دارد. در این تحقیق از دو روش اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق تمام زندانیان مرد زندان مرکزی شهر یاسوج بود که در زمان انجام تحقیق و تکمیل پرسشنامه (تابستان ۱۳۹۱) ۱۲۰۰ نفر بودند. حجم نمونه نیز ۳۸۴ نفر بود که به روش تصادفی انتخاب شدند.

نتایج تحقیق عمران پرنده‌خ و اکبر وروایی (۱۳۹۱) در زندان‌های کرمانشاه با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تکرار جرم» نشان داد که بین احساس محرومیت، رضایت از زندگی، دینداری، مشارکت اجتماعی و پایگاه اقتصادی با تکرار جرم در بین مجرمان ارتباط معنادار وجود دارد، اما بین متغیر سن و تکرار جرم ارتباط معناداری مشاهده نشد. در این تحقیق از پیمایش استفاده شد و ابزار جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه است. حجم نمونه در این تحقیق ۱۵۰ نفر است.

حسن شاکری (۱۳۹۴) نیز به بررسی علل و عوامل بازگشت مجدد زندانیان به زندان در زندان کاشمر پرداخته است. روش مورد استفاده در این پژوهش پیمایش و حجم نمونه شامل ۱۲۰ نفر از مجرمان با سابقه و جرم اول بود. یافته‌های تحقیق نشانگر آن بود که متغیرهای سن، وضعیت تأهل و تعداد فرزندان، رابطه معناداری با تکرار جرم ندارند، در حالی که متغیرهای سطح سواد، وضعیت اشتغال، میزان درآمد، سکونت در محیط جرم‌زا، سابقه جرم در خانواده، برچسب منحرف خوردن، احساس نظم اجتماعی، احساس کنترل اجتماعی، احساس قطعیت اجرای کیفر و نوع مجازات دارای رابطه معنادار با تکرار جرم بودند. نتایج پژوهش احمد کلاته ساداتی و زهرا فلک‌الدین (۱۳۹۹) بیانگر آن است که تجربه فرد از زندان بیشتر مبتنی بر عاملیت وی -تجارب گذشته و اهداف و آرمان‌هایش است- تا ساختار محدودکننده زندان، اگرچه نظام کنترلی زندان برای همه گروه‌ها درک و تجربه مشترکی دارد.

علیرضا صنعت خواه و همکاران (۱۴۰۰) در بررسی خود به این نتیجه دست یافته‌اند که بازگشت مجدد زندانیان به زندان از عواملی با منشأ اجتماعی تأثیر می‌گیرد و با ساختارها و نظام اجتماعی ارتباط وسیع و تنگاتنگی دارد. فارل^۱ (۲۰۰۹) می‌گوید استفاده از مواد مخدر و سن اولین دستگیری، دارای رابطه معنادار با تکرار جرم است. مطالعه‌ای در مرکز زندان مردان کالیفرنیا واقع در آدیس‌آبابا، اتیوپی نشان می‌دهد زندان مکانی است که مجرمان از

---

1. Farrell

طریق خرده فرهنگ بزهکار زندان با روش‌های مختلف و تکنیک‌های جدید برای موفقیت در حرفه مجرمانه خود آشنا شوند. علاوه بر این، زندان غذا، سرپناه و خدمات پزشکی را برای زندانیان فراهم می‌کند و این مزیت ظاهراً برخی از بی‌خانمان‌ها را به ارتکاب مجدد جرم تشویق می‌کند تا برای دریافت این مزایا به زندان بازگردند (Engdawork, 2021 & Kassaye).

کیم ویلیامز و همکاران^۱ (۲۰۱۶) گزارشی را درباره کودکی زندانیان و پیشینه خانوادگی آنان ارائه دادند. این پژوهش به روش مطالعه طولی نسلی در مونترال انجام شد. این پژوهش نشان از تأثیرات عمیق خانواده و خشونت در آن، بر آینده مجرمانه فرزندان دارد. همچنین آلیس میلز^۲ (۲۰۱۰) پژوهشی تحت عنوان «انتظارات بزرگ؟ مروری بر نقش خانواده‌های زندانیان در انگلستان و ولز»^۳ انجام داد. روش این پژوهش ترکیبی از فرا تحلیل پژوهش‌های انجام‌شده در چهل سال پیش از تاریخ انجام پژوهش درباره زندانیان و نیز مصاحبه با خانواده‌های زندانیان بود. یافته‌های این پژوهش حکایت از نقش بسیار مهم خانواده زندانی در بازاجتماعی شدن زندانیان و خروج از فرآیند جرم و بازگشت به زندان دارد. میلز تأکید دارد که پیوندهای خانوادگی محکم در این باره بسیار نقش‌آفرین است. مرور بر پیشینه حکایت از خلأ توجه به تجربه زیسته زندانیان دارد که در این پژوهش تلاش بر انجام آن معطوف است.

مروری بر مفاهیم و نظریات

در پژوهشی که با یکی از روش‌های کیفی انجام می‌شود پژوهشگر نیاز به حساسیت نظری داشته و ناگزیر از آشنایی با مفاهیم و نظریات مرتبط با پژوهش است. توجه به مفاهیم و نظریات بر غنای مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی افزوده و به تحلیل غنا می‌بخشد.

---

1. Williams K. Papadopoulou V. Booth N.

2. Alice Mills

3. Great Expectations? A Review of the Role of Prisoners' Families in England and Wales

زندان و رفتار خلاف هنجار

گافمن زندان را عرصه‌ای برای شکل‌بندی دوباره خود و هویت می‌داند و می‌گوید فرد در زندان وارد شبکه درهم تنیده‌ای از تعاملات و ارتباطات غیررسمی می‌شود که دربردارنده مجموعه‌ای از نقش‌ها، مناسک و چارچوب‌ها است و می‌تواند برچسب‌ها و داغ‌های متفاوتی را بر پیشانی فرد بزند؛ برچسب‌هایی که می‌تواند عرصه‌ای برای فرصت‌های اجتماعی درون زندان باشد یا بالعکس امکانات کنش را برای فرد به حداقل برساند (باقری و حیدری، ۱۴۰۰: ۲۵۶). به تعبیر گافمن زندان موسسه‌ای تام است که محل اقامت زندانیان برای مدت معینی از عمر آنها زیر نظارت مطلق مقامات اداری است. ماهیت اساسی این موسسه به گونه‌ای است که مشکلات موجود ساکنان خود را تشدید می‌کند. در این رویکرد از زندان به عنوان یک مؤسسه و آموزشگاه جرم تعبیر می‌شود که سطوح انبوه کج‌رفتاری محکومان و فرآیند انتقال دانش و تجربیات بزهکارانه در آن عامل ناکامی و شکست برنامه‌های تربیتی و درمانی و گرایش به نظام زندان‌پذیری است (عبدی، ۱۳۸۱: ۷۹).

ادوین ساترلند بر این اعتقاد بود که رفتار انحرافی از طریق «پیوند افتراقی» یعنی داشتن روابط اجتماعی با انواع خاصی از مردم، مانند «مجرمان» آموخته می‌شود و برای آنکه شخص جنایتکار شود، باید نخست بیاموزد که چگونه جنایت کند. این رویکرد به این نکته توجه دارد که فرد منحرف تنها با هنجارشکنان و فرد هم‌نوا تنها با افراد سازگار ارتباط ندارد، بلکه هر انسانی با هر دو دسته این افراد سروکار دارد، اما این که کدام‌یک از این دو گروه فرهنگ خود را منتقل می‌کنند و تأثیر می‌گذارند، به عوامل دیگری نیز بستگی دارد که عبارت‌اند از:

۱. شدت تماس با دیگران: احتمال انحراف فرد در اثر تماس با دوستان یا اعضای خانواده منحرف خود به مراتب بیشتر است تا در اثر تماس با آشنایان یا همکاران منحرف خود؛

۲. سن زمان تماس: تأثیرپذیری فرد از دیگران در کودکی و جوانی بیشتر از زمان‌های

بعدی است؛

۳. نسبت تماس با کجروان در مقایسه با همنوایان: هر چه ارتباط و معاشرت با کجرفتاران نسبت به همنوایان بیشتر باشد، به همان میزان احتمال انحراف فرد بیشتر خواهد بود (رابرتسون، ۱۳۷۲: ۱۷۱-۰۷۱)؛

۴. برخی از زندانی‌ها درباره فرار از مدرسه گزارش کرده‌اند. این که مدتی از مدرسه اخراج شدند یا از بقیه دانش‌آموزان جدا شده و امکان ارتباط با آنان را نداشتند (Williams et. Al, 2016: 15). تجربه منفی از فرار و طرد از مدرسه می‌تواند در ظهور رفتار کجروانه مؤثر باشد.

نظریه مکتب «یادگیری» در بررسی رفتارهای خلاف هنجارهای مشروع جامعه از مفاهیمی از قبیل «همنشینی افتراقی»، «همنشینی و تقویت افتراقی» و «یادگیری اجتماعی» استفاده می‌کند تا رفتار کجروانه و فرآیند شکل‌گیری و بروز آن را ارائه کند. برجسته‌ترین تلاش برای به‌کارگیری نظریه یادگیری اجتماعی در تبیین کجروی، اثر بندورا است که بر الگوسازی پرخاشگری در سه موقعیت اجتماعی زیر (که کارکرد کجروانه برخی منابع یادگیری اجتماعی پیش گفته هستند) تأکید دارد. محیط خانواده و پرخاشگری در محیط خانواده، طیفی از شکل‌ها و گونه‌های متفاوت به خود می‌پذیرد که بدرفتاری با کودکان در یک سوی آن قرار دارد و نگرش‌ها و گفتارهای پرخاشگرانه والدین در سوی دیگر. به نظر بندورا در همین عرصه تربیتی است که کودکان با شدت تمام در معرض نمونه‌هایی روشن و زنده از قهر و اجبار و پرخاشگری قرار می‌گیرند و عمل والدین، آن نمونه‌ها را به عنوان شیوه‌های مطلوب حل اختلاف و اظهار تمایلات و خواسته‌ها به آنان معرفی می‌کند (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰۴).

بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، رفتار انحرافی آموختنی است و در فرآیند ارتباط با دیگران به خصوص در گروه‌های کوچک آموخته می‌شود. در فرآیند یادگیری، معاشران فرد قواعد حقوقی را به عنوان امور مناسب یا نامناسب تعریف می‌کنند و فرد این تعاریف را از آنان فرامی‌گیرد و چون در معرض تعاریفی قرار می‌گیرد که قانون‌شکنی را بر احترام به قانون ترجیح می‌دهد، مسیر بزهکاری را در پیش می‌گیرد (راهب، ۱۳۸۶: ۴۱۱).

بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، رفتار انحرافی آموختنی است و در فرآیند ارتباط با افراد دیگر به ویژه در گروه‌های کوچک آموخته می‌شود و آموختنی‌ها از طریق پاداش و تنبیه تقویت می‌شود. برخی خرده‌فرهنگ‌ها، خوراکی غنی از پرخاشگری و پاداش‌های فراوانی برای اعضای خود ارائه می‌دهند و بالاترین میزان رفتار پرخاشگرانه در محیط‌هایی دیده می‌شود که الگوهای پرخاشگری در آن فراوان است و پرخاشگری، ویژگی شخصیتی پرارزشی محسوب می‌شود. برای نمونه از افرادی یاد می‌کنند که از توانمندی‌های خود در زمینه‌هایی مانند صدمه رساندن به دیگران، یا «کلاه گذاشتن» بر سر آنان استفاده کرده و از این کار لذت می‌برند، احساس غرور می‌کنند، به انتقام‌جویی می‌پردازند و خود را ارزشمند می‌یابند (راهب، ۱۳۸۶: ۴۱۱؛ سلیمی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰۴).

ریچارد کلووارد و لولین اوهلین^۱ معتقدند خرده‌فرهنگ بزهکار فرصت‌هایی را برای آموختن و عمل کردن به نقش‌های بزهکارانه برای افراد فراهم می‌کند. این فرهنگ الگوهای موفقیت‌آمیز بزهکاری را پیش روی افراد می‌گذارد و فرصت‌های مناسبی برای آنان فراهم می‌کند تا این الگوها را به کارگیرند و بدین گونه نشان می‌دهند که بزهکاری امری عملی و همراه با پاداش است. کوهن نیز همانند مرتون محرومیت فرهنگی را عامل تعیین‌کننده در شکست و ناکامی تحصیلی فرزندان طبقه کارگر می‌داند. پسران این طبقه از کمبود و فقدان منزلت اجتماعی رنج برده و از پایگاه اجتماعی خود ناراضی‌اند، از این‌رو حرمان و ناکامی خود را با گرایش به بزهکاری از میان نمی‌برند، بلکه با امتناع از اهداف فرهنگی و آرمان‌های موفقیت اجتماعی می‌کوشند آن‌ها را با اهداف و ارزش‌های دیگری که انسان را به کامیابی رهنمون می‌سازد، جایگزین سازد (گیلدنر، ۱۳۸۹: ۳۰۳ و ولد، برنارد، اسنیس، ۱۳۸۸: ۸۵۲ به نقل از صنعت خواه و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۰)، بدین ترتیب آنان عملاً به ایجاد و توسعه خرده‌فرهنگ بزهکار اهتمام می‌ورزند. فرهنگ فرعی بزهکاری نه تنها فرهنگ جامعه را نمی‌پذیرد بلکه بر ضد آن عمل می‌کند. فرهنگ مذکور

---

1. Cloward & Ohlin

رضایت خاطر و خرسندی اعضاء را در خارج از محیط جستجو می‌کند (همان و ولد، برنارد، اسنیس، ۱۳۸۸: ۸۵۲ به نقل از صنعت‌خواه و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۵۲).

نظریه خود کنترلی گاتفردسون و هیرشی دیدگاهی نظری را برای فهم شکست سیستم عدالت کیفری ارائه کرده است. به زعم آنان خود کنترلی پایین نسبت به فشار نسبتاً ضعیفی که توسط سیستم عدالت کیفری اعمال می‌شود، نیروی قوی‌تر و پایدارتری است که بر یک فرد اثر می‌گذارد، این دیدگاه می‌تواند توضیحی نظری برای این که چرا برخی از افراد به جای آزادی، تمایل بیشتری برای بازگشت به زندان دارند، ارائه دهد (Langton L, 2006).

از نظر مرتون، یک جامعه منسجم بین ساختار اجتماعی (وسیله اجتماعی تأییدشده) و فرهنگ (آرمان‌های تأییدشده) توازن برقرار می‌کند. بی‌هنجاری، نوعی عدم انسجام جامعه است که بر اثر انفکاک بین اهداف فرهنگی ارزش داده‌شده و وسیله‌های اجتماعی مشروع برای نیل به آن اهداف ایجاد می‌شود. گروه‌های اقلیت محروم و طبقه پایین، به این گونه فرصت‌های مشروع دسترسی برابر ندارند. آن‌ها انگیزه‌های بالا پیدا می‌کنند، ولی از فرصت‌های آموزشی و شغلی لازم برای تحقق این جاه‌طلبی‌ها محروم‌اند. چنین وضعیت بی‌هنجاری، بر این گروه‌ها فشار وارد می‌کند تا از هر وسیله‌ای برای کسب درآمد و موفقیت استفاده کنند، ولو آنکه نامشروع یا غیرقانونی باشد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۰۲). فوکو در کتاب مراقبت و تنبیه، پیامدها و آسیب‌های زندان را بدین شرح برمی‌شمارد:

- ۱- زندان میزان جرم را پایین نمی‌آورد؛
- ۲- بازداشت موجب تکرار جرم می‌شود؛ نسبت قابل‌ملاحظه‌ای از محکومان، زندانیان سابق هستند چراکه کسانی که زندان را ترک می‌کنند، بیشتر از گذشته امکان بازگشت به آنجا را دارند؛
- ۳- زندان بزهکار تولید می‌کند، زیرا با آن نوع زندگی که به زندانیان تحمیل می‌کند، باعث تولید بزه می‌شود؛
- ۴- زندان یک گروه همبسته و سازماندهی‌شده تبه‌کار درست می‌کند. زندان‌های مرکزی برای رفاه هر چه بیشتر زندانیان این زندان‌ها را به کارگاه‌ها، محوطه،

خوابگاه‌ها و سالن‌های عمومی خودی تقسیم می‌کنند، در همین مکان است که بزهکار جوانی که نخستین محکومیتش را در آن می‌گذراند، سعی می‌کند که از کارکشته‌ها یاد بگیرد چگونه از چنگ سخت‌گیری‌های قانون بگریزد؛

۵- زندان با فقیر کردن خانواده زندانی بزهکار تولید می‌کند. حکمی که رئیس خانواده را به زندان می‌اندازد، هر روز مادر را به فقر و تنگدستی، کودکان را به بی‌کسی و بی‌سرپرستی و کل خانواده را به آوارگی و گدایی می‌کشاند و چنین است که جرم ریشه می‌دواند؛

۶- هزینه درونی زندان و هزینه بزهکاری که زندان قادر به کنترل آن‌ها نیست، یک اشتباه اقتصادی است (فوکو، ۱۳۹۶: ۳۳۵-۳۳۰).

به زعم گیدنز اولین جرم ممکن است «واکنشی» باشد ولی در ادامه احتمالاً تبدیل به «کنش» می‌شود و تحت تأثیر موقعیت اجرا می‌شود، بر این مبنا چنین نیست که افراد صرفاً به سوی فعالیت‌های تبهکارانه رانده شوند، بلکه فعالانه دست زدن به این اعمال را انتخاب و فکر می‌کنند که ارزش خطر کردن را دارد، بنابراین باید منافع و هزینه‌های ارتکاب جرم را از دیدگاه عامل رفتار، شناسایی و سپس مشخص کرد که زندان چه تغییری در منافع و هزینه‌های انجام آن ایجاد می‌کند (عبدی، ۱۳۸۱: ۸۱-۸۰).

فرآیند اجتماعی شدن در خانواده و شکل‌گیری جرم اولیه

اجتماعی شدن به روندی گفته می‌شود که در آن شخص در طول حیات خویش هنجارها، عرف‌ها و ارزش‌های جامعه خویش را آموخته و آن را درونی و با شخصیت خود یگانه کرده (سلیمی، داوری و اورعی: ۱۳۸۵: ۱۴۴) و در طی آن برای بر عهده گرفتن نقش‌ها در جامعه آماده می‌شود. اجتماعی شدن را باید فرآیندی مادام‌العمر محسوب کرد که طی آن رفتار انسان توسط کنش‌های متقابل اجتماعی به‌طور پیوسته شکل می‌گیرد. اجتماعی شدن اولیه در طفولیت و کودکی رخ می‌دهد و فشرده‌ترین دوره یادگیری فرهنگی است، زبان و الگوهای اساسی رفتار در این دوران آموخته می‌شود و پایه و اساس

آموزش‌های بعدی قرار می‌گیرد؛ خانواده اصلی‌ترین کارگزار اجتماعی شدن در این مرحله است.

در اجتماعی شدن ثانویه مدرسه، گروه هم‌آلان، سازمان‌ها، رسانه‌ها و غیره بخشی از مسئولیت خانواده را بر عهده می‌گیرند. کنش‌های متقابل موجب می‌شود تا فرد ارزش‌ها، هنجارها و عقایدی را بیاموزد که الگوهای فرهنگی آن‌ها را تشکیل دهد (برناردز، ۱۳۸۴: ۱۹۴ و گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۴). با رفتن فرد به جامعه و محیط‌های آموزشی، اثرات ناشی از اجتماعی و بازاجتماعی کردن خانواده حذف نمی‌شود بلکه در بقیه زندگی فرد تداوم می‌یابد. پژوهش‌ها در آمریکا و انگلیس نشان داد که رابطه مستقیم بین مشاهده خشونت در کودکی و رفتار مجرمانه در بزرگسالی وجود دارد. پژوهشی درباره پدران زندانی نشان داد که آنان به‌طور فیزیکی توسط پدرانشان مورد آزار قرار گرفته‌اند. همچنین پنج درصد از آنان اعلام کرده‌اند که شاهد آزار مادرانشان توسط پدران خود بودند. روندی مشابه اما شدیدتر در بین مادران زندانی توسط پوالمن^۱ (۲۰۰۵) در ایالات متحده آمریکا دیده شده است (Williams et. Al, 2016: 9). این پژوهش‌ها نشان داد که تجربیات نامطلوب دوران کودکی، از جمله آزار و خشونت، می‌تواند در بروز رفتار مجرمانه و ضد اجتماعی تأثیرگذار باشد.

گاتفردسون و هیرشی این باور را مطرح کردند که کنترل خود در اوایل زندگی درونی می‌شود و مشخص می‌کند چه افرادی مرتکب جرم خواهند شد. کودکانی که مشکلات رفتاری دارند، معمولاً به بزهکاران نوجوان و در نهایت به بزرگسالان مجرم تبدیل می‌شوند. از آنجا که مسیر جرم یا دور شدن از آن از اوایل زندگی شروع می‌شود، آنان معتقدند که سطح خودکنترلی به کیفیت تربیت کودک توسط والدین در سال‌های نخست کودکی بستگی دارد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۱۱). بر مبنای نظریه تراویس هیرشی رفتار مجرمانه نتیجه پیوند ضعیف با گروه‌های اجتماعی مرسوم مانند خانواده یا مدرسه است (Rozycki, 2007: 158).

اگر فرآیند اجتماعی شدن ناموفق باشد و هنجارهای اجتماعی ملکه ذهن افراد نشود، افرادی در جامعه پرورش می‌یابند که به علت درونی نشدن هنجارها، از تخلف و قانون‌شکنی احساس شرمساری نمی‌کنند و تنها نیروی درونی بازدارنده آن‌ها از انحرافات اجتماعی از بین می‌رود (چلبی، ۱۳۸۹). به زعم ساترلند اکثر رفتارهای مجرمانه در درون گروه‌های نخستین به ویژه گروه‌های همسالان آموخته می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۰۴). اگر خانواده و مدرسه نتوانند فرآیند جامعه‌پذیری را به درستی شکل دهند، زمینه را برای جرم و بزهکاری مهیا نموده و نوجوان که احساس دل‌بستگی و تعلق در خانواده و سپس در مدرسه ندارد، تلاش می‌کند تا خلأ ناشی از آن‌ها را در گروه‌های دوستی که ممکن است ناباب و نابهنجار باشد، پر کند. این امر می‌تواند زمینه انحراف اولیه را فراهم کند (Shirdel & Mohammadi, 2021: 524).

زندان‌پذیری در برابر جامعه‌پذیری

زندان یک جامعه کامل است با همه عناصر هویتی، نابرابری‌ها، سیاست‌ها و الگوهای متعدد کنش. پاره فرهنگ زندان صورت‌بندی‌های زبانی و هویت‌های متفاوت و نیز تعامل و تبادل و ارتباطات خاصی را تولید می‌کند که شرط تداوم زیست زندانیان در زندان است. مکانیسم بقا در سازوکار زندان به خلاقیت کنشگران بسته است، خلاقیت‌هایی که در نتیجه کنش متقابل نمادین ساختارهایی را پدید می‌آورد و در طول زمان این ساختارها، در عین منعطف بودن تصلب خاص خود را دارند (باقری و حیدری، ۱۳۹۷: ۲۵۵-۲۵۶).

نظام اجتماعی زندان در دو شکل جامعه‌پذیری و زندان‌پذیری بنا شده است. فرآیندی که از طریق آن زندانی با عادات، هنجارها، ارزش‌ها و فرهنگ زندگی زندان تطابق یافته و همانند می‌شود و همچنین در فعالیت‌های تربیتی زندان حضور فعال دارد، می‌توان گفت با نوعی جامعه‌پذیری زندان روبرو است. از طرفی زندان‌پذیر شدن شکل‌گیری خرده‌فرهنگ

زندانیان را تبیین می‌کند. مجرم جدید با ورود به زندان باید با هم‌نوا شدن با عادات و رسوم، عرف، شیوه‌های قومی و فرهنگ عمومی زندان فرآیند جامعه‌پذیری در زندان یا فرآیند زندان‌پذیر شدن را طی کند. زندانیان در بدو ورود به زندان با دو نظام اجتماعی رسمی و غیررسمی در زندان مواجه می‌شوند، سازمان رسمی زندان که شامل برنامه‌های تربیتی، آموزشی، اصلاحی و بازپروری است (تلاش برای جامعه‌پذیری مجدد) و سازمان غیررسمی که شامل کلیه برنامه‌های جامعه زندانیان است (زندانی‌پذیر شدن). این دو نظام اجتماعی در تضاد با یکدیگر است، اگر یکی موفق شود دیگری شکست می‌خورد، بنابراین چنانچه برنامه‌های اجتماع زندانیان (زندانی‌پذیر شدن) موفق شود، زندانی کردن مجرمان به عنوان شیوه‌ای از مجازات در جلوگیری از تکرار جرم و بازپروری و اصلاح مجرمان شکست خواهد خورد (شمس، ۱۳۸۸).

فرآیند زندان‌پذیری را می‌توان چنین توصیف کرد: در وهله اول حضور در زندان با شوک ورود آغاز می‌شود. زندانی باید با شوک ورود به زندان مقابله کند و با زندگی درون زندان انطباق و سازگاری یابد. وی با فضای جدیدی مواجه می‌شود که با زندگی قبلی او شباهتی ندارد و مجبور است به قوانین و مقررات گهگاه خشن و انعطاف‌ناپذیر زندان تن دردهد. او قبلاً استرس دستگیری و محاکمه را پشت سر گذاشته و به واسطه طرد و تقییح از طرف جامعه دستخوش احساسات منفی شده و هویت انسانی او مخدوش شده است. در کنار آن از دست دادن شغل و فرصت‌سوزی، طرد اجتماعی و داغ‌ننگ وجود دارد که در اولین بار زندانی شدن فرد، بخش قابل ملاحظه‌ای از این هزینه پرداخته می‌شود (عبدی، ۱۳۸۱: ۸۸).

جدول ۱- مشخصات جمعیت شناختی مشارکت کنندگان

کد	نام	وضعیت تأهل	سن	تحصیلات	نوع جرم	بازگشت به زندان
۱	حسن	متاهل	۴۴ سال	دوم راهنمایی	سرقت	۲۶ مرتبه
۲	علیرضا	متاهل	۴۵ سال	سوم راهنمایی	قاچاق مواد	۵ مرتبه
۳	محمدصادق	متاهل	۴۶ سال	دیپلم	سرقت	۵ مرتبه
۴	رضا	متاهل	۴۶ سال	لیسانس شیمی	محکوم	۲ مرتبه
۵	حمیدرضا	متاهل	۴۳ سال	پنجم دبستان	سرقت	۱۸ مرتبه
۶	احمد	مجرد	۳۸ سال	دوم دبیرستان	سرقت	
۷	مهدی	متاهل	۵۰ سال	لیسانس الکترونیک	مال خری	۱۷ مرتبه
۸	اسماعیل	متاهل	۴۸ سال	فوق دیپلم	(مواد مخدر)	۱۶ مرتبه
۹	محمدتقی	مجرد	۴۰ سال	پنجم ابتدایی	(مواد مخدر)	۱۶ مرتبه
۱۰	امیر	مجرد	۳۸ سال	سیکل	شرب خمر و تفخیز	۱۱ مرتبه
۱۱	محسن	متاهل	۴۱ سال	سوم ابتدایی	سرقت	۲۰ مرتبه
۱۲	مجتبی	متاهل	۴۱ سال	فوق دیپلم	محکوم	۱۱ مرتبه
۱۳	محمدحسین	متاهل	۵۰ سال	ابتدایی	محکوم ۹ سال	۳ مرتبه
۱۴	حسین	متاهل	۴۰ سال	دوم راهنمایی	محکوم	۳ مرتبه
۱۵	مجید	متاهل	۳۵ سال	لیسانس فیزیک	محکوم (ابد)	۴ مرتبه
۱۶	رسول	متاهل	۴۲ سال	فوق لیسانس مدیریت	محکوم (۱۷ سال)	۵ مرتبه
۱۷	محمدرضا	متاهل	۴۱ سال	دیپلم	محکوم	۶ مرتبه
۱۸	مرتضی	متاهل	۳۷ سال	ابتدایی	محکوم	۲ مرتبه
۱۹	اسماعیل	متاهل	۳۳ سال	سیکل	مواد مخدر	۳ مرتبه
۲۰	حسین	متاهل	۴۶ سال	دوم ابتدایی	مواد مخدر	۲ مرتبه

در مرحله بعدی، فرد جذب اجتماع زندان می‌شود و قواعد زندگی در زندان را می‌آموزد (در صورتی که زندانیان قواعد زندگی در دنیای بیرون را به خوبی نمی‌شناسند)

زندانیان در دنیای بیرون نمی‌توانند به جاه‌طلبی‌ها و خواسته‌های خود برسند (در خانواده و جامعه آدم مهمی نیستند، یا در صنف و شغلی که دارند در زمره بهترین‌ها نیستند) حتی اگر ثروتمند باشند، پس در زندان از موقعیتی برخوردار می‌شوند که در جامعه بیرون از زندان نمی‌توانند به آن برسند، لذا جذب خرده گروه‌های داخل زندان می‌شوند. لازم به ذکر است که قدرت در زندان به دو صورت رسمی و غیررسمی دیده می‌شود. قدرت رسمی زندان برای اعمال قدرت به قدرت غیررسمی نیاز دارد، «وکیل بند» بیانگر قدرت غیررسمی در زندان و رابط بین زندانیان و قدرت رسمی (رئیس زندان) و مسئول رسیدگی به امور داخلی زندانیان است؛ وکیل بند از امکانات و نفوذ زیادی برخوردار است (باقری و حیدری، ۱۴۰۰: ۲۵۳).

در مواردی فرد بعد از رهایی عمداً بزه می‌کند تا به زندان برگردد، زیرا بیرون از زندان خرده گروهی ندارد که او را جذب کند ولی در داخل زندان اجتماعی برای عضویت او وجود دارد. پس زندانیانی که زندان‌پذیر شدند بلافاصله پس از آزادی از زندان به علت فقدان اجتماع محلی و سرمایه اجتماعی بازگشت مجدد را طلب و تجربه می‌کنند و هویت خود را به عنوان عضوی از نهاد یا موسسه زندان تعریف و با علائم و نشانه‌هایی همچون خال کوبی با مضامین خاص، بزهکاری خود را به دیگران و تعهد خود را به سبک زندگی مجرمانه اعلام می‌کنند (Rozycki, 2007: 168).

روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از رهیافت کیفی نظریه بنیانی برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش انجام شده است. برای نیل به این پاسخ در پی آن شدیم که دریابیم افرادی که به‌طور مکرر به زندان بازمی‌گردند، چگونه اجتماعی شده‌اند و تجربه زیسته آنان در این باره چیست. گردآوری اطلاعات از طریق مشاهده و مصاحبه‌های نیمه ساخت یافته با ۲۰ نفر از زندانیان مرد ۵۳ تا ۵۰ ساله که تجربه ارتکاب جرم و بازگشت مجدد به زندان را داشتند،

انجام شد. تعداد کل زندانیانی که بازگشت مجدد به این زندان داشتند، ۱۰۰۰ نفر بود. این افراد زندان پذیر تلقی شده‌اند. مشارکت کنندگان آزادانه پذیرفتند که در این پژوهش مشارکت کنند. پیشنهاد شرکت در پژوهش با توجه به شیوه نمونه‌گیری هدفمند انجام شد. آنان با حداکثر تنوع در جرائم، سن، تحصیلات و منطقه به پژوهش پیوستند. نمونه‌گیری با نیل به اشباع نظری متوقف شد.

کدگذاری همزمان با اولین مصاحبه از طریق تحلیل سطر به سطر آغاز شد. با تکمیل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و انتخابی انجام شد تا شرایط علی، زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، پدیده، راهبردها و پیامدهای به‌کارگیری راهبردها شناسایی شود. کدگذاری روند اصلی ساختن و پرداختن نظریه از داده‌ها است (از کیا، احمدرش و پارتازیان، ۱۳۹۶: ۳۱۸).

پس از انجام هر مصاحبه، کدگذاری باز انجام و نتایج حاصل از هر مصاحبه با دیگر مصاحبه‌ها و نیز با ادبیات پژوهش و مفاهیم و نظریات مقایسه شد. پس از شروع مصاحبه اول، کدگذاری و شناسایی مفاهیم، مقایسه آن‌ها با هم برای کشف مقوله‌ها آغاز شد. بررسی داده‌های اولین مصاحبه‌ها علاوه بر این که ذهن را متوجه موضوعات جدیدی می‌کرد، به ایجاد پرسش‌های بعدی هم منجر می‌شد که از مصاحبه شونده‌گان بعدی پرسیده شد. شایان‌ذکر است که در تحلیل سطر به سطر و کدگذاری باز نتایج حاصل از مصاحبه با ۲۰ زندانی که در خلال ۲۸ جلسه انجام شد، مجموعاً ۷۳۰ گزاره اولیه، ۶۸۰ مفهوم، ۸۹ خرده مقوله و ۱۵ مقوله اصلی به دست آمد.

در مرحله کدگذاری محوری با بررسی مجدد مقولات و خرده مقولات، مقولات عمده به یکدیگر وصل شد. در این مرحله با متصل کردن مقولات در سطح بعدی (استراس و کوربین، ۱۳۹۰: ۱۱۱) به ۳ مقوله رسیدیم. برای رسیدن به ترکیب نهایی خط اصلی سناریو مدنظر قرار گرفت، مقولات تکمیلی با توجه به مقوله هسته به یکدیگر در سطح بعدی ربط داده شد. این روابط با توجه به داده‌ها مورد تأیید قرار گرفت. در پایان مقولات بازمینی شده و مقولاتی که به اصلاح نیاز داشتند، بهبود یافتند. با توجه به ۳ مقوله بارز که در

بخش بعدی معرفی می‌شوند، مقوله هسته انتخاب و دو پارادایم ظاهر شد. برای نهایی کردن پدیده بارز یا مقوله هسته از روش الاکلنگ و بازگشت مجدد به میدان پژوهش استفاده شد و در بررسی مجدد نتیجه پیشین تأیید شد. دو پارادایم حاصل از پژوهش قادر به برقراری ارتباط بین مقوله هسته و سایر مقولات بود.

باورپذیری، اطمینان‌پذیری، تاییدپذیری و انتقال‌پذیری یافته‌ها از طریق ارائه نتایج به گروهی از زندانیان مشارکت‌کننده در پژوهش و زندانیانی که در پژوهش شرکت نکرده بودند، و همچنین برخی متخصصین (لینکن و گوبا، ۱۹۸۵) بررسی و مورد تأیید قرار گرفت.

جدول ۲- نمونه کدگذاری باز و محوری

کد: یک سن: ۴۴ سال جنس: مرد میزان تحصیلات: دوم راهنمایی محل تولد: یزد وضعیت قضایی: محکوم وضعیت تأهل: متأهل تعداد بازگشت مجدد: ۲۶ مرتبه				
رابطه مقولات	مقوله	زیر مقوله	مفهوم	داده‌های خام
پیامد	کجروی جنسی	تعدد لواط	لواط با هم خدمتی‌ها	در زمان خدمت زیاد لواط می‌کردم، یکبارش گیر کردم.
پیامد	طرد اجتماعی ناشی از مصرف مواد	همنشینی با همتایان معتاد	همنشینی با همتایان معتاد	زمانی که با مواد آشنا شدم سرنوشتم عوض شد، وارد مواد که شدم و خرید و فروش می‌کردم، دیگه یه آدم حسابی با ما کار نداشت.
عوامل زمینه‌ای	بسترسازی بزهکاری	شبکه نقش	زمینه سازی جرم ناشی از مواد	کار ما شده بود از مواد فروش مواد بخرم و بفروشم به معتاد. معتاد هم پول مواد نداشت، می‌رفت سرقت می‌کرد می‌داد به من، اینجا من شدم مال‌خر
پیامد	داغ بی‌اعتباری	سرزنش خانواده ناشی از جرم	سرزنش خانواده ناشی از جرم	یکی پرونده گیر کردم به خاطر مال‌خری، برادرم بهم گفت برادر تو کار می‌کردی چرا این جور...

شرایط علی	زندان به‌مثابه یک دستگاه (بی‌نظمی زندان)	بی‌نظمی زندان در تجربه اول	بی‌نظمی زندان در تجربه اول	جو زندان برای اولین بار که اوادم زندان خیلی از الآن بدتر بود، سال ۸۸ که به خاطر مواد اوادم اینجا (زندان) بند شش آگه زرنگ نبودی تزریقیت می‌کردن و... کارمندان آگه شک داشتن که انباری داشتی شیلنگ می‌کردن به ...
پیامد	تکرار جرم	بازگشت مجدد به دلیل تنوع جرم	بازگشت به زندان	من ۲۰ دفعه اوادم زندان، الآن به خاطر سرقت ماشین اوادم زندان
پیامد	تکرار جرم	بازگشت مجدد به دلیل تنوع جرم	سرت خودرو پسر عمه به دلیل طلب	من از پسر عمه‌ام هفت تومان (هفت میلیون) طلب داشتم داخل ماشین زدم که پولم ازش نقد کنم، گفتم ماشینش می‌برم یه جایی فایم می‌کنم، به یه طریقی واردش می‌شوم و... شیشه که آدم میکشه تعادل روانی نداره
پیامد	داغ بی‌اعتباری	انواع داغ	مصرف مواد/داغ ننگ	شیشه که آدم میکشه، فکرای می‌کنه که شیطان این فکرا رو نمی‌کنه
پیامد	پذیرش همتایان (زندانیان)	مانند گردی	زندان به‌مثابه خانه	داخل زندان یکی دوتا بچه‌ها بودند که هم‌درد بودند، هم‌صحبت بودیم، حرف‌های همدیگر رو می‌فهمیدیم، وقتی اون سرنوشتش تعریف می‌کرد می‌دیدم با زندگی من مو نمی‌زنه، کپی برابر با اصل بود، بیشتر بهشون انس می‌گرفتم. می‌خواستم بیرون بینمشون، اونا حبسشون سنگین بود.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش امکان دسترسی به اسناد و مدارک مربوط به زندانیان برای پژوهشگران وجود داشت. از این رو برای آشنایی با جامعه هدف و گردآوری داده‌ها و تکمیل اطلاعات در بخش‌های مختلف، از طریق برنامه پانید بخش آمار و رایانه زندان، اطلاعات خام هزار نفر از زندانیان با حداقل دو بار سابقه بازگشت به زندان استخراج شد. میانگین سن جامعه هدف ۳۵ تا ۳۹ سال است. میزان تحصیلات آنان از بی‌سواد تا کارشناسی ارشد است. بیش از ۴۰ درصد از آنان تحصیلات دوره راهنمایی داشتند. بیش‌ترین سابقه بازگشت زندانیان

جامعه هدف به زندان ۲۶ بار و کمترین آن ۲ بار بود. محل نگهداری بیش از ۵۰ درصد از زندانیان این زندان در دو بند چهار مربوط به جرائم مواد مخدر و بند شش مربوط به جرائم سرقت و قتل بود. قاچاق مواد مخدر بیشترین مجرمان زندانپذیر شده را در برمی‌گیرد (۶,۶۴٪). دومین جرم منجر به بازگشت به زندان مربوط به مجرمان سرقت است (۷,۵۳٪). محکومین مالی با ۴,۵٪ با فاصله معنادار با دو گروه ذکرشده سومین گروه از مجرمان زندانپذیر را تشکیل می‌دهند.

در این پژوهش پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها و استخراج مفاهیم، مقوله‌ها شناسایی شد. پانزده مقوله به‌دست‌آمده از مرحله اول کدگذاری باز عبارت‌اند از: پس‌زمینه جغرافیایی و فرهنگی - تجربه تنبیه و تحقیر در خانواده - تجربه قوانین سختگیرانه تربیتی یا مذهبی در خانواده - تجربه کسب منزلت و جاه‌طلبی - تجربه ناموفق در مسئولیت‌پذیری و عدم مهارت در برقراری ارتباط بین نیازها و خواسته‌ها - تجربه اشتغال به کار در سنین پایین و آسیب‌های دوران کودکی - تجربه پول درآوردن و بلندپروازی - تجربه دوگانه سرافرازی و سرافکنندگی - تجربه استقلال بدون واسطه فرهنگ و حمایت خانواده - تجربه زندان و بازگشت مجدد به زندان - تجربه شکست‌های عاطفی و عشقی - تجربه رابطه جنسی در نوجوانی - تجربه ازدواج ناموفق - تجربه اعتیاد به مواد مخدر در سنین پایین.

در مقوله‌بندی مجدد در کدگذاری محوری و انتخابی، بخش عمده مقولات ذکرشده در سه مقوله اصلی نهاد خانواده، مدرسه، ناکارآمدی و آموزش ناکارآمد در زندان، قابل دستهبندی است. با توجه به توضیحات ارائه‌شده در روش‌شناسی، مقوله هسته عبارت از خانواده ناکارآمد است. مدل پارادایمی پژوهش با عناوین نوجوانان سرگشته و جاه‌طلب‌های بی‌ابزار ظاهر شد. این دو پارادایم نشان می‌دهد که زندان عملاً با چه گروه‌هایی مواجه بوده و قصد بازاجتماعی کردن آنان را دارد. در بخش بعدی به بررسی سه مقوله اصلی پرداخته و سپس با پارادایم‌ها آشنا خواهیم شد.

مقولات اصلی

۱. خانواده ناکارآمد

با توجه به نتایج حاصل از مصاحبه‌ها افراد عمدتاً با جرائم سبک و گاه دور از ذهن، اولین بار زندان را تجربه کردند. گاه جرم با مجازات تناسب نداشت و جامعه از طریق برچسب‌زنی و جرم‌انگاری برای فرد پیشینه‌ای ایجاد می‌کند که گریز از آن ساده نیست و همین امر موجب عدم مقبولیت فرد از منظر اجتماع می‌شود. ارتباط با خانواده در این باره از اهمیت بسیاری برخوردار است. خانواده پیش از زندان، حین زندان و پس از آن در سرنوشت فرد اهمیت بسیاری دارد.

حسین ۴۰ ساله با ۶ مرتبه بازگشت مجدد به زندان می‌گوید:

«رفتم حسینیه، شب هیئت و این‌که می‌رفتم بعد تا سوعا عاشورا بود، عزاداری بود تا دیروقت. اون شب من دیر رفتم خونه، بعد پدرم مجبورم کرد، و ادارم کرد که دست کنم تو چاه فاضلاب و کثافت بمالم تو سروصورت خودم و لباس خودم. بعدشم بردم تو کوچه نشون رفیق‌ام داد من رو که یعنی چرا دیر رفتم خونه، این کار رو سرم در آورد که دیگه نیان در خونه ما. این خیلی آزارم میده هنوزم که هنوزه وقتی جلو مادرم نشستم از کوره در میرم آتیش به گور بابام میدم. اصلاً کسی دور و ورم نمیومد به مدت اصلاً عقده‌ای شده بودم بعد من هم روم نمی‌شد برم سمت اونا، این تنبیه اصلاً نابودم کرد صد درجه بدتر شدم. از درس خونندن هم افتادم و دیگه مدرسه هم نرفتم.»

خانواده ناکارآمد اولین زمینه‌های گریز فرد از ارزش‌های هنجاری را فراهم می‌کند. خشونت شدیدی که فرد در این داستان در خانه و از سوی پدر تجربه کرده، زمینه گریز از مدرسه، طرد از گروه دوستان، دوری هر چه بیشتر از خانواده و نهایتاً رفتارهای مجرمانه را فراهم کرده است.

مهدی ۵۰ ساله از دزدی موتور در نیمه‌شب با پسر همسایه برای موتورسواری می‌گوید. گشت آن‌ها را دستگیر می‌کند. نکته مهم اقدام پدر است. مهدی می‌گوید:

«بابام به مأمور گفته بود بترسونشون که دیگه از این کارا نکنن. مامورم سی تا چهل تا زد کف دستمون و اون موقع خیلی درد گرفت ولی دو دقیقه بعد اصلاً یادمون رفت...»
باور پدر به کارآمدی خشونت و ترساندن کودک، منجر به تداوم رفتار کجروانه شد.
امیر ۳۸ ساله با یازده مرتبه بازگشت، می گوید:

«روزی هم که مواد شروع کردم و تریاک شروع کردم، تو خونه می کشیدم، پدرم یه چند وقتی بیرونم کرد... آگه ازخونه بیرونم نمی کرد شاید من الآن این بدبختی ها رو نداشتم.»

در این مورد هم در خلال رفتار کجروانه، نوعی طرد از خانواده رخ داده است. مشارکت کنندگان در پژوهش اغلب گریز از مسئولیت، ناتوانی در مواجهه با موقعیتها، ترس، دروغ و جرائم سبک را تجربه کرده و پس از آن طرد و تحقیر شدن را تجربه کرده اند.

محمدصادق در تجربه ای متفاوت از هنجار بودن رفتار کجروانه در بین اعضای خانواده خود می گوید:

«تو خانواده ما مثلاً عموهام و داداش بزرگم و ... تریاک می کشیدن، این تریاک کشیدن یه جور باب مجلسی بود بینشون ... تو ذهن من که این یه چیزیه که وقتی میکشن احساس بزرگی شاید بکنن...»

رسول ۴۲ ساله می گوید:
«... تصمیم گیری های پدر برای من به قولی باعث شد دیگران هم تصمیم بگیرن ... آقا اینجا رو نرو این کار رو بکن ... منم می خواستم هی لج کنم، می خواستم لج کنم که کار بدتر شد، هی بدتر شد که بدتر شد.»

با توجه به تجربه های مطرح شده سه نوع خانواده نخستین دیده می شود: ۱. خانواده با رفتارهای کجروانه به مثابه هنجار، ۲. خانواده با رفتار خشونت آمیز، ۳. خانواده با خشونت پنهان. در همه این موارد به نوعی نوجوان تجربه خشونت و محترم نبودن را مطرح می کند.

۲. ناکارآمدی نهادی مدرسه

بیشتر مشارکت کنندگان در پژوهش مدرسه‌گزین بودند. از آنجاکه نهاد خانواده و مدرسه نتوانستند فرآیند پذیرش ارزش‌های اجتماعی را به درستی اعمال کنند، این افراد هیچ تمایلی به درس و مدرسه از خود نشان نمی‌دهند و انگیزه‌ای برای ادامه تحصیل ندارند. بسیاری از آن‌ها یا از محیط مدرسه گریزانند و صرفاً به اجبار دیگران یا برای فرار از خانه آن را تحمل می‌کنند. مدرسه نیز دارای کاستی‌های ساختاری است.

حسین ۳۸ ساله می‌گوید:

«به جای درس توی مدرسه دنبال تریاک بودیم و مدرسه نرفتیم. با بچه‌ها موقع استراحت که می‌شد بین کلاس می‌رفتیم پاسور بازی و تریاک و اینا، می‌رفتیم بیرون از مدرسه از دیوار می‌پریدیم اونطرف... چشم بر هم زدیم و دیدیم که سال تموم شد و یه امتحان هم ندادیم.»

حسن ۴۴ ساله با تحصیلات دوم راهنمایی و با ۲۶ مرتبه سابقه بازگشت به زندان می‌گوید: «تو مدرسه بیشتر وقتا آلت تناسلی نشون بچه‌ها می‌دادم، آقای... این قضیه رو فهمیده بود، زنگ زده بود به بابام... بابام ظهر که رفتم خونه گفت تو به درد درس خوندن نمی‌خوری و باید بری سر کار آفتاب داغ بخوره تو کلت،... منو زد و منو کرد تو زیر زمین، گفت همین جا باش تا آدم بشی، مدرسه هم نداشت بریم، از همون جا کم کم از مدرسه زده شدم... مدرسه را ترک کردم، چون من نمیتونستم عادت‌م رو ترک کنم.»

نهادها و سازمان‌های اجتماعی عوامل اجرایی و ابزارهای جامعه‌پذیری الگوهای رفتاری و درونی ساختن ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در افراد هستند. در صورتی که نهادها و سازمان‌های کارگزار جامعه‌پذیری نظیر خانواده، مدرسه کارآیی لازم را نداشته باشند، شیوع رفتارهای نابهنجار مشاهده خواهد شد (سلیمی؛ داوری و اورعی، ۱۳۸۰: ۳۳۳). تجربه مشارکت کنندگان نشان داد که کارگزاران جامعه‌پذیری از جمله خانواده و نهادهای جامعه‌پذیری رسمی از جمله مدرسه در اجرای جامعه‌پذیری هنجاری ناموفق بودند. در مورد مثال فوق نه تنها کودک بلکه مدرسه و خانواده نیز آماده مواجهه با غلیان نیازهای جنسی او نبودند.

۳. آموزش ناکارآمد در زندان

بسیاری از مشارکت‌کنندگان در کودکی در مواجهه با نظام آموزش رسمی شکست خورده و طرد را تجربه کرده‌اند. از سوی دیگر در بزرگسالی نیز در مواجهه با نهاد زندان با آموزش مواجه می‌شوند؛ آموزش به‌مثابه مهم‌ترین برنامه از سوی مسئولان و برنامه‌ریزان نهاد زندان مطرح است. آنان بر این باورند که بازآموزی منجر به بازاجتماعی شدن زندانیان می‌شود، اما با توجه به روایت زندانیان از آموزش در زندان، نتایج با انتظار مسئولان متفاوت است. با استناد به مصاحبه‌ها آموزش‌های مختلف و حتی حرفه‌آموزی در زندان برای کسب مهارت و اشتغال به کار پس از آزادی ناکافی است و این آموزش‌ها قادر نیست آن‌ها را برای زندگی بیرون از زندان آماده کند. از سوی دیگر زندانی پس از سال‌ها حبس، شبکه ارتباطی و دوستانه (عاطفی) و علایق ویژه‌ای دارد که سبک زندگی او را مشخص می‌کند، این شرایط برای او سرمایه اجتماعی به همراه دارد. در واقع هر آنچه از محیط بیرون انتظار دارد یا علاقه‌مند است که آن را تجربه کند، در داخل زندان در اختیار دارد؛ او به ازای آنچه در زندان دارد، بیرون از زندان هیچ ندارد.

محمدتقی ۴۰ ساله با شانزده مرتبه بازگشت، می‌گوید:

«کسی بیرون منتظر من نیست اینجا دوست و آشنا دارم. همه قبولم دارند بیرون کسی

من رو نمی‌شناسه بعد این همه سال برم بیرون چی بگم؟»

به زعم بسیاری از مشارکت‌کنندگان کلاس‌های آموزشی برای وقت‌گذرانی است، کسی چیزی یاد نمی‌گیرد، مدارک ارائه شده فاقد ارزش است و حضور افراد در کلاس‌ها برای گرفتن امتیازات حداقلی و کسب درآمد برای خرید مواد یا ارسال برای خانواده است. گویی تجربه مدرسه تکرار می‌شود.

رسول ۴۲ ساله با ۵ بار بازگشت به زندان می‌گوید:

«... طرف رو میارن که نمایی کار کنن شما کدوم اینا رو دیدی بشینن گوش کنن،

همه دارن چرت میزنن توی کلاس‌ها، حالا شاید ده نفر کار یاد بگیرن بتونن کشتی و قایق

چوبی بززن، از این چند نفر پنج نفرشون میزنن که پول موادشون رو تأمین کنن و پنج تا

هم کار میکنن پول بفرستن بیرون.»

رضا ۴۶ ساله با ۲ بار سابقه بازگشت به زندان می‌گوید:

«خب واقعیتش ۹۰٪ دنبال این نیستن که آقا جان مشکل رو حل کنن. دنبال اینن که آمارشون بالا و پایین بره. ۹۰٪ کلاس‌ها در مورد موضوعات متفرقه بحث میشه. زندانیانی که سر کلاس میشینن نود درصدشون به زور و اجبار اومدن...» علیرضا ۴۵ ساله می‌گوید: «بقیه‌اش همه چون فقط نوشتنی هست و تئوری است و سر ماه هم امتحان و امتیاز کسب می‌کنی برا سازمان همین وگرنه هیچ حتی یک درصد بدرد نمیخوره.»

زندانیان شامل قواعد رفتاری خاص، آداب و رسوم و ادبیات حاکم بر زندان و روابط زندانیان است که تعاملات زندانیان تحت تسلط آن است. این سلطه به تدریج زمینه‌ساز گرایش بیشتر به سوی تکرار جرم و بزهکاری‌های فنی‌تر و خطرناک‌تر می‌شود. مصاحبه‌ها و مشاهدات نشان داد که حضور در زندان با شوک و ورود آغاز می‌شود. زندانی می‌کوشد با زندگی جدید سازگار شده و جذب اجتماعات محلی زندان شود. زندانی با فضای جدیدی مواجه می‌شود که با زندگی قبلی او هیچ شباهتی ندارد و مجبور است که به قوانین و مقررات گاه خشن و انعطاف‌ناپذیر زندان تن دردهد. این در حالی است که قبلاً استرس دستگیری و محاکمه را پشت سر گذاشته و به واسطه طرد و سرزنش جامعه، درگیر احساسات منفی شده و هویت انسانی او مخدوش شده است. در این میان قدرتمندترین فرد در زندگی او وکیل بند و قابل‌اعتمادترین افراد برخی از هم‌بندی‌ها هستند؛ همه دنیای واقعی او بند است.

رضا ۴۶ ساله با دو بار سابقه بازگشت، تجربه خود را چنین روایت می‌کند:

«...بیرون که بودم، زندان رو آخر خط میدونستم. اولین باری که اومدم، از زندان خیلی می‌ترسیدم، فک می‌کردم الآن آدمخوارها ریختن اینجا هر لحظه امکان داره پدر من رو در بیارن. برا همین اولین شب تو قرنطینه اصلاً خواب نرفتم. می‌ترسیدم از اطرافیان که یهو صدمه‌ای بهم بزنن.»

وی در ادامه می‌گوید:

«الآن همه افراد داخل بند پانزده، دوستای من هستن، هر کاری من بخوام تو بند پانزده

برام انجام میدن.»

او امنیت و حمایت اجتماعی را در بند پانزده یافته است. او در مقایسه با خانواده و جامعه بیرون از دیوارهای زندان، عملاً در زندان احساس تعلق و پیوند با یک اجتماع و عضویت در گروه زندانیان را دارد.

پارادایم‌ها

کدگذاری محوری و انتخابی نشان داد که مقوله مرکزی خانواده ناکارآمد است. برخلاف تصور برنامه‌ریزان، آموزش در زندان در ادامه آموزش رسمی مدرسه و دانشگاه تأثیر چندانی بر تغییر این مردان ندارد. تجربه این مردان در خانواده، در دو پارادایم قابل جمع‌بندی است، این دو پارادایم حاصل دو فراروایت اصلی بود که با توجه به کدگذاری محوری و انتخابی به‌دست آمده است. این دو فراروایت به‌طور عمده داستان‌های این مردان را پوشانده و آن را قابل فهم و تبیین کرده است. این دو پارادایم عبارت است از:

- خانواده مولد نوجوانان سرگشته و

- خانواده مولد جاه‌طلب‌های بی‌بزار.

هر کدام از این عناوین با توجه به فراروایت اصلی و عملکرد خانواده، به پارادایم اختصاص داده شده است. نیازهای جنسی شدید در کنار سرگشتگی نوجوانی و عملکرد آسیب‌زای خانواده موجب ظهور پارادایم نوجوانان سرگشته می‌شود، مدرسه نیز قادر به جذب و تکمیل فرآیند جامعه‌پذیری این نوجوانان نبود. در پارادایم دوم خانواده قادر به آماده کردن جوان برای مدیریت مالی زندگی خود نبود، در این پارادایم مرد جوان آمادگی لازم برای مواجهه با مسائل مالی در خانواده یا مدیریت مالی را ندارد. در واقع تجربه کودکی این مردان در خانواده در دو قطب قرار می‌گیرد. نوجوانان سرگشته دوران نوجوانی پر از مشکلات جنسی و عاطفی را طی می‌کنند درحالی‌که جاه‌طلب‌های بی‌بزار این دوران را از بابت مشکلات و هیجانات جنسی و... با آرامش نسبی طی کرده‌اند، اما دارای مهارت و آمادگی لازم برای مدیریت مالی و مواجهه با پدیده پول نیستند؛ آن‌ها قادر به نیل به اهداف هنجاری از طریق روش‌های هنجاری نیستند.

با اتکای به فراروایت، علل متفاوتی می‌تواند زمینه‌ساز بروز این پدیده‌ها باشد که در قالب هر مدل شرایط علی، مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای، استراتژی‌ها و راهبردها بررسی می‌شود. این دو پارادایم تیپ‌های کلی زندانیان را معرفی می‌کند. به عبارت دیگر محیط زندان و آموزش‌های آن باید بتواند بر این دو تیپ از مردان تاثیر گذاشته و آنان را برای جامعه‌پذیری مجدد آماده کند.

۱. نوجوانان سرگشته

پدیده نوجوانان سرگشته اشاره به شرایط و ساختاری دارد که در آن فرد از خلال سیر زندگی و فرآیند جامعه‌پذیری، بسترهای بزهکاری و جرم را تجربه و درونی می‌کند. در بسیاری از موارد فرد در مواجهه با غرایز خود تبدیل به بزهکار شده یا بزهکار تلقی می‌شود. با نگاه به سیر زندگی این افراد، دریافته‌ایم که اکثر آنان در دوره نوجوانی آموزش کافی برای مواجهه با غرایز جنسی ندیده و اطلاعاتی در این باره نداشته‌اند. به نظر می‌رسد که این عدم تعادل جنسی ناشی از فقدان آموزش جنسی و شناخت بدن و نحوه مواجهه با آن در دوران پرفشار نوجوانی است. خانواده و مدرسه به‌عنوان دو نهاد اصلی اجتماعی‌کننده فاقد مهارت‌های لازم برای مواجهه و حل هیجانات ناشی از فشارهای جنسی نوجوان هستند. مصاحبه‌ها نشان داد که هیجانات مدیریت نشده جنسی دوران نوجوانی بسترساز فرآیند معیوب جامعه‌پذیری و سایه به سایه آن دور شدن از هنجارهای اجتماعی و مواجهه اولیه با زندان است.

اغلب زندانیان در ابتدا به سبب استفاده از مواد مخدر، سرقت و جرائم مشابه درگیر خلاف نشدنند، بلکه آنان در دوران نوجوانی رفتارهایی در جامعه داشتند که مربوط به شور و هیجانات کنترل نشده این دوران است، مثلاً داشتن دوستان و همسالان خلاف‌کار، تمایلات جنسی مهار نشده، ارتباط با زنان، رانندگی خطرناک و غیره اولین تجاربی است که آنان را با نیروی پلیس، مدرسه یا خانواده و شبکه خویشاوندی درگیر کرده است. تجربه تخلیه این انرژی و شور و هیجان به شیوه‌ای کنترل نشده و بدون نظارت، فرد را به

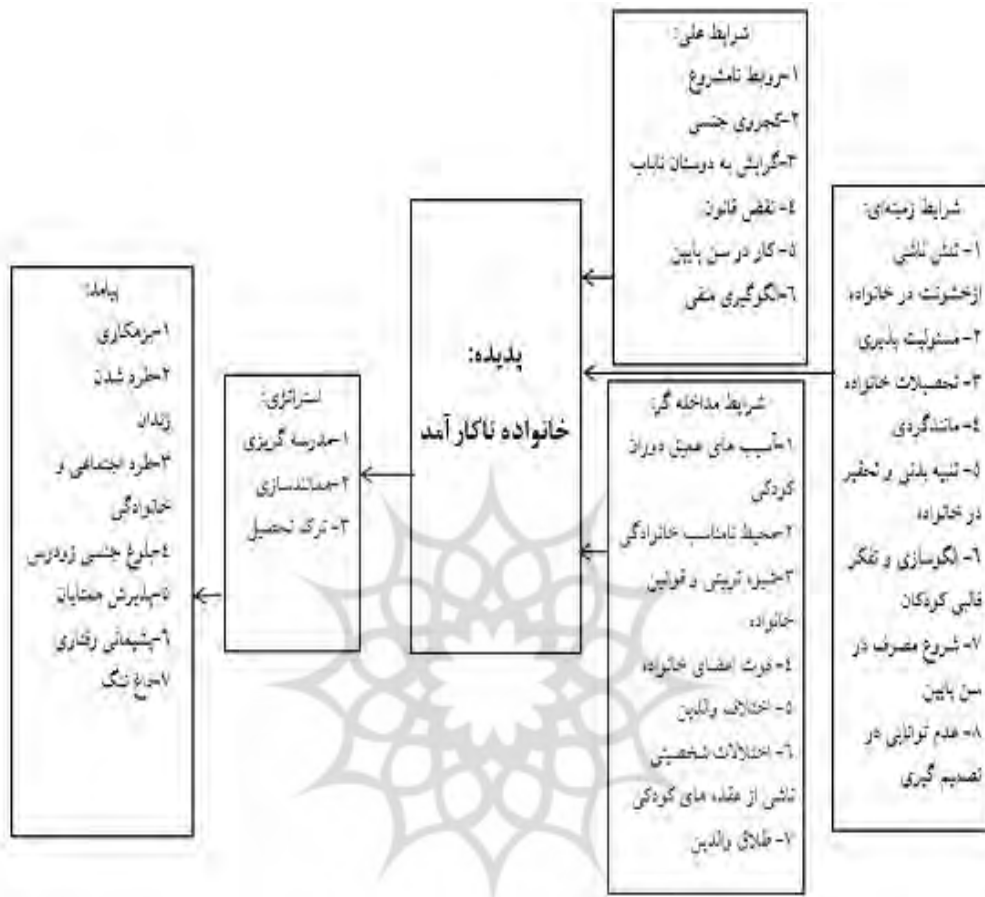

سوی مسیرهای نابهنجار، تکرار جرم و بازگشت به زندان سوق داده است. شرایط علی که موجب شکل‌گیری این پارادایم می‌شود، از نهادهای جامعه‌پذیری شکل می‌گیرد و می‌تواند در آینده و سیر زندگی افراد تأثیرگذار باشد. کجروی جنسی در نوجوانان، الگوگیری منفی، نقض قوانین و اشتغال در سن پایین از زمره این عوامل است.

عوامل مداخله‌گر در این پارادایم عبارت‌اند از: تحقیر و تنبیه در خانواده، محیط نامناسب خانوادگی، مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی در خانواده و بستگان، اختلافات خانوادگی، شرایط بد اقتصادی و آسیب‌های عمیق روحی و روانی شامل اختلالات شدید ناشی از عقده‌های کودکی، آسیب و لطمه به احساسات و عواطف کودکی، فوت یکی از اعضای خانواده و جدایی والدین است.

شرایط زمینه‌ای بیانگر مجموعه خاصی از ویژگی‌های مربوط به پدیده است) از کیا و ایمانی جاجرمی، ۱۳۹۱: ۹۸). فرد در این پارادایم بیشتر تحت تأثیر شرایط فیزیولوژیک از قبیل بلوغ جنسی زودرس، خشونت در خانواده و ناتوانی والدین از تصمیم‌گیری صحیح و به عبارت دیگر ناکارآمدی خانواده قرار دارد، تفکر قالبی در این پارادایم نیز نقش محوری دارد. گروه‌های همسالان و تأثیر آنها بر شروع مصرف مواد در سن پایین از دیگر عوامل زمینه‌ای است. در این پارادایم، افراد استراتژی و راهبردهای متفاوتی را به کار می‌گیرند که عبارت‌اند از: مدرسه‌گریزی، ترک تحصیل و همانندسازی.

یکی از مهم‌ترین پیامدهای پارادایم نوجوانان سرگشته، طرد اجتماعی و خانوادگی است که تأثیرات جبران‌ناپذیری را برای افراد به دنبال دارد. رفتار بزهکارانه از دیگر پیامدهای این پارادایم است که در پایان به زندان می‌رسد. ناکارآمدی نهاد زندان موجب تکرار مواجهه با زندان در زندگی فرد می‌شود. از دیگر پیامدهای این پارادایم، پذیرش همتایان، احساس تعلق به پیوندهای دوستانه انحرافی، از بین رفتن قبح انحراف و داغ‌ننگ است. عدم آمادگی خانواده برای مواجهه با امر طبیعی ظهور تمایلات جنسی در نوجوان، بزرگ‌ترین زمینه‌ساز جدایی وی از خانواده و سپس مدرسه و درگیر شدن در رفتارهای خلاف هنجار است. کودک خود چندان آموزشی در این زمینه دریافت نکرده است.

شکل ۱- الگوی پارادایمی خانواده مولد نوجوانان سرگشته

۲. جاه طلب‌های بی‌ابزار نشانگر افرادی است که بین امکانات و خواسته‌های آنان

پارادایم جاه طلب‌های بی‌ابزار نشانگر افرادی است که بین امکانات و خواسته‌های آنان تعادل نیست. این عدم تعادل خود می‌تواند زمینه‌ساز و بستری برای انواع آسیب‌های اجتماعی باشد و همانطور که مرتن اشاره می‌کند نوعی ناهنجاری روی می‌دهد که شدت و میزان آن تحت تأثیر عوامل اجتماعی مختلف قرار دارد. افراد هنجارها، ارزش‌ها و عرف‌های جامعه خویش را می‌آموزند و آماده می‌شوند تا در جامعه نقش‌های تعریف شده

را بر عهده گیرند و به عنوان یک عضو در جامعه فعالیت کنند. زندانیان نیز از این قاعده مستثنا نیستند. تعدادی از زندانیان این مسیر را مطابق معمول طی کرده و اهداف و مسیرهای هنجاری در زندگی را آموخته‌اند، اما در خلال سال‌های جوانی با اجتماعی مرتبط می‌شوند که برای مواجهه با آن آماده نیستند. مثلاً جوانی تحصیل کرده از یک خانواده کارمند، ناگهان با دختری از خانواده‌ای بسیار ثروتمند ازدواج می‌کند، این فرد آمادگی لازم را برای مواجهه با مناسبات خانواده همسر ندارد و امکانات و مهارت‌های او پاسخگوی نیازهای جدید نیست. او از روش‌های غیرهنجاری برای رسیدن به اهداف جدید بهره می‌برد. همچنین جوانی که در پی ادامه تحصیل بود با ورود به کسب‌وکار با درآمد بسیار زیاد مواجه شده و به سوی مواد مخدر کشیده می‌شود، بنابراین گام اول در بروز این پارادایم مواجهه با شرایطی است که فرد برای آن آماده نیست، احساس بی‌پولی یا ثروت بادآورده هر دو فرد را به استفاده از ابزارهای غیرهنجاری هدایت می‌کنند.

مصاحبه‌ها نشان داد برخی از زندانیان جاه‌طلبی‌هایی داشتند که از روش‌های مرسوم قابل دسترس نبود. مثلاً می‌خواستند فرد مهمی شوند، ثروتمند باشند، آدم حسابشون کنند، توی چشم بیایند و غیره. در این پارادایم (برعکس پارادایم اول) فرد در خانواده نخستین از وضعیت نسبتاً مناسبی برخوردار است و کودکی و نوجوانی نسبتاً آرامی را سپری کرده، غریزه و فشار جنسی کنترل شده است، اما نوعی جاه‌طلبی و شکلی از هدف‌گذاری در فرد دیده می‌شود که از طریق امکانات موجود و هنجاری در دسترس نیست، به‌نظر می‌رسد که خانواده در فرآیند اجتماعی کردن او برای ایفای نقش‌های هنجاری از طریق روش‌های هنجاری شکست خورده است. فرد احتمالاً مایل است از سایه قدرت پدر خارج شود. بدین ترتیب فرد در مسیری (چرخه خلاف و تکرار آن) قرار می‌گیرد که دیگر شانس چندانی برای برگشت ندارد. به نظر می‌آید که جاه‌طلبی و شرایط خانوادگی پیش و به ویژه پس از ازدواج آن‌ها را به سمت استفاده از مسیرهای نابهنجار و فاصله گرفتن از خانواده و جامعه هدایت می‌کند. نهایتاً در این پارادایم هم فرد مانند پارادایم اول زندان‌پذیر می‌شود.

شرایط علی این پارادایم، کسب منزلت، جاه‌طلبی منفی، ازدواج اجباری و ازدواج ناهمگون است. تحقیر در خانواده نخستین و همنشینی افتراقی نقش مؤثری دارد. همان‌گونه که ادوین ساترلند می‌گوید، رفتار انحرافی مانند سایر رفتارهای اجتماعی از طریق همنشینی و پیوستگی با دیگران آموخته می‌شود. همچنین شکست‌های عاطفی، روابط فرا زناشویی، آموزش قواعد منفی در زندان، طرد از خانواده، پذیرش همتایان، ازدواج ناموفق، تسلط مواد بر فرد، رقابت‌های خانوادگی و درخواست‌ها درباره ثروت، تأیید اجتماعی، کسب پول زیاد و الگوپذیری منفی از والدین از عوامل مداخله‌گر در این پدیده است.

شکل ۲- الگوی پارادایمی جاه‌طلب‌های بی‌ابزار

در پارادایم جاه‌طلب‌های بی‌ابزار شرایط زمینه‌ای اهمیت بسزایی دارد. نبود یا کمبود فضای گفتگو و هم‌فکری در خانواده و ناتوانی در برقراری تعادل بین خواسته‌ها و امکانات از جمله مهم‌ترین عوامل است. از شرایط دیگر می‌توان به ارزش‌های اجتماعی گروه‌های فرودست، تجربه دوگانه سرافرازی و سرافکندگی، نارضایتی از شرایط اقتصادی و غیره اشاره نمود.

مشارکت‌کنندگان در این تحقیق برای مقابله با این پدیده، استراتژی و راهبردهای متفاوتی را به کار می‌گرفتند که از جمله آن‌ها می‌توان به راهبردهایی چون کجروی اجتماعی، همانندسازی انحرافی، ازدواج نامتعارف، زنستیزی، جدایی از همسر، روابط خارج از ازدواج و کمال‌طلبی منفی اشاره کرد. همانندسازی انحرافی، ناهنجاری‌ها و انحرافات رفتاری و اخلاقی مانند سایر رفتارهای اجتماعی از طریق همنشینی و پیوند و ارتباط با دیگران آموخته می‌شود. راهبردها در این پارادایم منجر به پیامدهایی از قبیل از هم‌پاشیدگی خانوادگی، پشیمانی رفتاری، اعتیاد، طرد اجتماعی و خانوادگی، کجروی جنسی، کسب منزلت در زندان، جاه‌طلبی نامعقول، داغ بی‌اعتباری، اغفال و در نهایت زندان و زندانی شدن مکرر می‌شد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این پژوهش در پی فهم تجربه زیسته زندانیان مرد زندانبپذیر شده با نهادهای خانواده، مدرسه و زندان است. برای فهم این شرایط از روش داده بنیان استفاده شده است. یافته‌ها نشان داد که خانواده و مدرسه نهادهای اصلی جامعه‌پذیری در آماده‌سازی این افراد برای ایفای نقش‌های هنجاری از کارآمدی کافی برخوردار نبودند. همچنین آموزش‌های نهاد زندان قادر به ایجاد تغییر جدی در این مسیر نیست. کدگذاری باز، محوری و انتخابی منجر به شناسایی سه مقوله اصلی خانواده ناکارآمد، ناکارآمدی نهاد مدرسه و آموزش ناکارآمد در زندان شد. مقوله هسته این بررسی خانواده ناکارآمد است.

فراروایت‌ها حکایت از شروع فرآیند نابهنجاری از خانواده دارد. بررسی روابط پیرامون مقوله هسته، نشان از این دارد که زندانیان مرد این زندان که بارها به زندان بازگشته‌اند در دو الگوی پارادایمی متفاوت جای می‌گیرند، این دو الگو عبارت‌اند از: نوجوانان سرگشته و جاه‌طلب‌های بی‌بازار. هر دو پارادایم منجر به زندان‌پذیری شده است. در هر دو پارادایم نهاد خانواده از کارآمدی لازم برای آماده کردن مرد جوان برای مواجهه با جامعه و زندگی اجتماعی برخوردار نیست. در هر دو پارادایم فرآیند جامعه‌پذیری فرد ناکامل بوده و اهداف و روش‌های هنجاری کارکرد لازم را در زندگی فرد ندارد.

در پارادایم نوجوانان سرگشته ناکارآمدی نهادها خیلی زود خود را نشان می‌دهد اما در پارادایم جاه‌طلب‌های بی‌بازار این ناکارآمدی پنهان بوده و در سنین جوانی در مواجهه با نقش‌های اجتماعی مختلف خود را به نمایش می‌گذارد. در پارادایم نوجوانان سرگشته، خانواده و مدرسه آمادگی لازم برای مواجهه با هیجانات شدید دوران نوجوانی را ندارند. بدین ترتیب هیجانات مدیریت نشده، محرک اولیه برچسب کجرو برای این کودکان تلقی می‌شود. ارتباط آنان با خانواده و جامعه قطع شده و در خانواده و مدرسه طرد و تحقیر را تجربه می‌کنند. این در حالی است که احساس تعلق در زندان و با افرادی که در زندان هستند، شکل می‌گیرد. بند محلی است که آن‌ها بدان احساس تعلق می‌کنند، بدین ترتیب احتمال خروج از فرآیند زندان‌پذیری در این پارادایم ضعیف خواهد بود.

در پارادایم جاه‌طلب‌های بی‌بازار فرد ظاهراً در هماهنگی با خانه و مدرسه رشد می‌کند، اما در مواجهه با مفاهیمی از قبیل پول، ازدواج، موفقیت و غیره به سوی کجروی تمایل می‌یابد. ظاهراً عدم آموزش و آشنایی با کنش‌های اقتصادی در این پارادایم مسئله آفرین است، درحالی‌که در پارادایم اول عدم کنترل قوای جنسی مسئله آفرین بود.

یافته‌های این پژوهش حکایت از استمرار ناکارآمدی نهادی از خانه تا زندان دارد. یافته‌ها در هماهنگی با نظریات مرتن، گیدنز و هیرشی حکایت از ناکارآمدی نهادهای جامعه‌پذیرکننده فرد دارد. پارادایم نوجوانان سرگشته با یافته‌های ویلیامز و همکاران همخوانی داشت. آنان هیچ گزارشی مشابه جاه‌طلب‌های بی‌بازار مطرح نکردند. نکته مهم

آن است که این افراد لزوماً از درون خرده فرهنگ بزهکار ظاهر نشده‌اند، بلکه ناکارآمدی نهادهای خانواده، مدرسه و اجتماع محلی در ظهور این شرایط مؤثر است. زندان در تداوم ناکارآمدی نهادی قادر به تغییر شرایط نیست.

پیشنهادها

بر اساس یافته‌های این پژوهش به نظر می‌رسد در فرآیند پرورش کودکان و نوجوانان آگاهی و آشنایی آنان با ویژگی‌های جسمی و روانی خاص دوران بلوغ ضروری است. همچنین آمادگی خانواده و مدرسه برای بهبود روابط بین نسلی و آشنایی افراد از روابط بین دو جنس از اهمیت بسیاری برخوردار است. فراهم کردن زمینه‌های لازم برای آگاهی کودکان و نوجوانان درباره اشتغال، پول و تجربه‌های جدید در زندگی امر مهمی است که باید بدان پرداخته شود. ناکارآمدی دو نهاد بسیار مهم خانواده و مدرسه موجب انحراف فرد شده و معمولاً فرد احساس تعلق به جامعه را از دست داده و پس از مواجهه با زندان نسبت به اجتماع زندانیان احساس تعلق خواهد داشت. بر این اساس پیشنهادهای زیر قابل طرح است:

- لازم است دو نهاد خانواده و مدرسه تحت نظر و در ارتباط با مددکاران قرار گیرند تا میزان صدمات وارده به کودکان کاهش یابد.
- لازم است آموزش درباره مدیریت قوای جنسی و نیز کنش‌های اقتصادی برای خانواده‌ها ارائه و در مدرسه نیز گنجانده شود.
- لازم است فهم از آموزش و موارد آموزشی در زندان‌ها مورد بازبینی قرار بگیرد.
- تقویت حمایت‌های مددکارانه پس از زندان اول بسیار مهم است، نکته مهم تقویت احساس تعلق فرد به جامعه و فاصله گرفتن از داغ ننگ است.
- ارائه آموزش‌های لازم به خانواده برای جذب مجدد فرد زندانی پس از زندان اول از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.

منابع

- احمدی، حبیب. (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی انحرافات، تهران: انتشارات سمت.
- ازکیا، مصطفی، رشید احمدرش و کامبیز پارتازیان (۱۳۹۶). روش تحقیق کیفی ۲ (از نظریه تا عمل). تهران: انتشارات کیهان.
- استراس، انسلم و کورین، جولیت. (۱۳۹۰). اصول روش تحقیق کیفی (چاپ دوم). ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- آقابخشی، حبیب، ابوتراب طالبی و رسول گلجویی. (۱۳۹۷). فرا تحلیل عوامل خط مؤثر در ارتکاب مجدد جرم، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، شماره ۱۵: ۱۹۴-۱۵۹.
- باقری، حسین و آرش حیدری. (۱۴۰۰). فهم روابط غیررسمی در بستر زندان، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۷: ۲۵۹-۲۲۹.
- بخارایی، احمد. (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی در ایران، چاپ سوم، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- برناردز، جان. (۱۳۸۴). درآمدی به مطالعات خانواده، ترجمه: حسین قاضیان، تهران: نشر نی.
- پولادی، محمدعلی و همکاران. (۱۳۷۸). بررسی عوامل بروز جرم در زنان زندان خوزستان، طرح پژوهشی، اهواز، اداره کل زندان‌های خوزستان.
- رابرتسون، یان. (۱۳۷۲). درآمدی بر جامعه، ترجمه: حسین بهروان. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- راهب، غلام. (۱۳۸۶). اثرات منفی روانی - اجتماعی زندان و زندانی شدن بر زندانیان، مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی کاهش استفاده از مجازات زندان، تهران: انتشارات راه تربیت.
- سخاوت، جعفر. (۱۳۸۱). بررسی اثر زندان بر زندانی، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰: ۳۴-۱.
- سلیمی، علی و محمد داوری و غلامرضا صدیق اورعی. (۱۳۹۴). جامعه‌شناسی کجروی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شمس، علی. (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی زندان، تهران: انتشارات راه تربیت.

- کلاته ساداتی، احمد و زهرا فلک‌الدین. (۱۳۹۹). زندان به‌مثابه بستری مسخ‌کننده یا تعالی‌بخش؛ مطالعه کیفی تجربه زندان در میان متهمان به قتل در زندان عادل‌آباد شیراز، مشهد: مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی، سال ۱۶، شماره ۲: ۱۷۵-۱۴۷.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- عبدی، عباس. (۱۳۸۱). مجازات زندان و ارتکاب مجدد جرم، مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۲: ۷۷-۹۱.
- صنعت خواه، علیرضا و دیگران. (۱۴۰۰). مطالعه زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر بازگشت زندانیان به زندان با استفاده از استراتژی داده بنیاد، نشریه علمی انتظام اجتماعی، شماره اول: ۸۲-۵۵.
- فوکو، میشل (۱۳۹۶) مراقبت و تنبیه (تولد زندان). ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهانپنده، تهران: نشر نی.
- قادر زاده، امید، احمد محمد پور و احمد غلامی. (۱۳۹۲). خالکوبی و برساخت هویت فردی بازتابنده، دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال ۴، شماره ۱: ۱۸۵-۱۶۱.
- قربانی، علیرضا و سکینه جمعه‌نیا. (۱۳۹۷). نقش عوامل اجتماعی در جامعه‌پذیری دانش‌آموزان استان گلستان، نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۹، شماره ۷: ۱۲۸-۱۱۳.
- ملک پور، احسان. (۱۳۹۶). میزان تأثیرپذیری مجرمین در زندان جهت تکرار جرم، ماهنامه پژوهش ملل، سال دوم، شماره ۱۹: ۸۳-۷۱.
- مهدوی پور، اعظم، شهین دارایی پناه و نجمه شهرانی کرانی. (۱۳۹۷). بررسی جایگزین‌های زندان با تکیه بر دیدگاه زندانیان، نشریه پژوهش حقوق کیفری، شماره ۲۳: ۳۱۷-۲۸۱.
- نایی، هوشنگ و دیگران. (۱۳۹۹). دانشنامه مسائل اجتماعی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- Langton, L. (2006). Low self-control and parole failure: An assessment of risk from a theoretical perspective. *Journal of Criminal Justice*, 34(5), 469-478.
- Engdawork, K., & Kassaye, D. (2021). The effect of incarceration on recidivism: A study conducted on male recidivists at Kaliti Prison Centre of the Federal Democratic Republic of Ethiopia. *Just Africa*, 6(1), 45-52.

- Shirdel, E., & Mohammadi, M. (2021). A Qualitative Study of the Formation of a Sense of Social Belonging and Recidivism of Crime by Former Criminals. *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 10(2), 499-528.
- Rozycki, A. T. (2007). *Prison tattoos as a reflection of the criminal lifestyle and predictor of recidivism* (Doctoral dissertation, Texas Tech University).
- Williams, K., Papadopoulou, V. and Booth, N. (2012). Prisoners' childhood and family backgrounds. Results from the Surveying Prisoner Crime Reduction (SPCR) longitudinal cohort study of prisoners. *Ministry of Justice Research Series*, 4, p.12. <https://www.researchgate.net/publication/296701221>.
DOI: 10.13140/RG.2.1.1244.6488

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رساله جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: صاحبی، شهمیر؛ علیرضانژاد، سهیلا و کریمیان، حبیب. (۱۴۰۲). ناکارآمدی نهادهای خانواده و مدرسه: مطالعه‌ای درباره زندانیان مرد زندانی پذیر شده، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۰ (۳۵)، ۱-۴۰.

Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.